

DOI: <https://doi.org/10.31318/978-966-7357-70-2-70>

Олександр Заволгін

доцент кафедри хорового диригування

*Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського
(Київ, Україна)*

Alexander Zavolgin

Associate Professor at the Choral Conducting Department,

Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music,

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6024-8427>

© Заволгін О., 2025.

ВІД ЛЕЙПЦИГА ДО ЛОНДОНА:

АРТУР НІКІШ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ДИРИГЕНТСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. Проаналізовано та досліджено творчу постать Артура Нікіша – видатного диригента німецької романтичної школи, його багатогранну концертну діяльність, адміністративні здобутки та педагогічну практику. Розкрито географію виступів і співпрацю з провідними оркестрами Європи та США, визначено особливості інтерпретаційної манери та комунікативного таланту митця, що забезпечили йому визнання сучасників і наступних поколінь диригентів. Підкреслено внесок Нікіша у формування сучасної диригентської школи та розвиток світової музичної культури.

Ключові слова: Артур Нікіш, диригентська школа, німецький романтизм, інтерпретація, концертна діяльність, педагогіка, світова музична культура.

У процесі аналізу творчого портрету Артура Нікіша, видатного представника німецької романтичної диригентської школи, особливе захоплення викликає саме його професійна концертна діяльність. Робота з визнаними світовими колективами на різних континентах вражає широкою географією його мистецького таланту. У той час, як деяким диригентам не вдавалося налагодити ефективну взаємодію з окремими виконавськими колективами через ускладнення політико-бюрократичного характеру у стосунках з адміністрацією чи самими музикантами, Артур Нікіш, навпаки, вирізнявся здатністю знаходити порозуміння з усіма учасниками творчого процесу.

І це не просто вміння комунікувати, закладене вихованням чи педагогічним впливом вчителів, – це дар, який Артур Нікіш проніс через усе своє життя, щедро роздаючи його всім, з ким йому доводилось зустрічатись.

Варто хоча б згадати його адміністративні здобутки, серед яких організація творчого процесу та очолювання одразу декількох визнаних творчих колективів:

- художній керівник та диригент Лейпцизького театру (*Oper Leipzig 1878 – 1910*);
- симфонічного оркестру Бостона (*Boston Symphony Orchestra 1889 – 1893*);
- музичний директор Будапештської опери (*Magyar Állami Operaház 1893 – 1895*);
- головний диригент Лейпцизького Гевандхаусу (*Gewandhausorchester Leipzig 1895 – 1922*) та Берлінського філармонічного оркестру (*Berliner Philharmoniker 1895 – 1922*) (одночасно);
- у ролі запрошеного диригента амстердамського оркестру Концертгебау (*Koninklijk Concertgebouworkest*);
- Лондонського філармонічного оркестру (*London Symphony Orchestra* (у різні роки між 1904 – 1913));
- Віденського симфонічного оркестру (*Wiener Philharmoniker*);
- диригента постановника в театрі «Ковент-Гарден» (*Royal Opera House*)¹.

Концертний діапазон та творча географія «Великого Чарівника», як його називали самі оркестранти, сягнули всієї Європи та простягнулися за океан. У 1888 році він очолював симфонічний оркестр Бостона і давав численні концерти в США. Нові інтерпретації симфоній Бетховена (зокрема П'ятої) викликали бурю суперечливих відгуків серед критиків, але водночас посилювали інтерес публіки до його творчості.

У 1893 році він стає музичним директором Будапештської опери, а вже два роки потому майже одночасно отримує запрошення на посаду головного диригента Лейпцизького Гевандхаусу та Берлінського філармонічного оркестру. Нікіш приймає обидві пропозиції, а пізніше ще й очолює філармонічні концерти в Гамбурзі (де і залишається на цих постах до кінця свого життя).

З Берлінським філармонічним оркестром Нікіш об'їздив майже всю Європу. Як запрошений диригент він працює також із амстердамським оркестром Концертгебау та Віденським симфонічним оркестром. З 1904 по 1913 рік Нікіш

¹ Найвідомішою з них є постановка оперної тетралогії Ріхарда Вагнера «Кільце Нібелунга» у 1913 році. Відомо, що він активно працював як диригент і режисер-постановник.

часто встає за пульт Лондонського філармонічного оркестру, з яким у 1912 році вирушає в концертне турне Америкою. Працюючи в театрі «Ковент-Гарден», Нікіш здійснює низку постановок, у тому числі «Кільце Нібелунга» Ріхарда Вагнера у 1913 році.

І всюди – творче визнання, всюди овації та безліч нових і нових учнів, що навчались у маестро, навіть не будучи присутнім на його «уроках з диригування». Величезна кількість молодих диригентів вважали його своїм натхненним керівником та учителем.

Крім диригентської діяльності у ролі директора лейпцизької опери (у 1905-1906 роках), Артур Нікіш вів активну педагогічну діяльність у Лейпцизькій консерваторії (*Hochschule für Musik und Theater «Felix Mendelssohn Bartholdy» Leipzig 1889 – 1922*), де викладав диригування. Його учнями були румун Джордже Джорджеску, англієць Альберт Коутс, чех Вацлав Таліх, Костянтин Сараджев та Олександр Хессін. Але ще більше тих, хто вважає себе його прихильниками.

Диригентським стилем Нікіша захоплювалися Леопольд Стоковський, Артуро Тосканіні, сір Адріан Боулт, Фріц Райнер, Ервін Ніредьхазі, Сергій Кусевицький, П'єр Монте, Ернес Ансерме, Фріц Райнер, Вільгельм Фуртвенглер, який очолив після нього оркестри у Лейпцигу та Берліні. З нього ж починається потужна національна школа угорських диригентів, представлена Джорджем Селлом (який саме називав Нікіша «оркестровим чарівником»), Юджином Орманді, Георгом Шолті та ін. Не дивно, що у багатьох сучасних підручниках саме Артур Нікіш вважається засновником сучасної школи диригування.

Так, своєю манерою працювати Нікіш відрізнявся від своїх колег та сучасників. У той час як Бюлов відточував своє художнє розуміння через усні та письмові інструкції, через свої екзегетичні видання класиків та певною мірою розробляв принципи музичного виконання, Артур Нікіш став «провідником у світ диригування» для цілого покоління диригентів зовсім в іншому напрямі. Практика диригування оркестром навчила його розпізнавати можливості, що існують у мистецтві диригування, які раніше навіть не можна було уявити; і він втілював тип вражаючого диригента та імпровізатора з чистотою та характерною досконалістю,

диригента, що створює нові стандарти диригентської професії.

Хоча у фаховій літературі багато уваги приділяється вишуканості жестів Нікіша як диригента, ці зовнішні прояви жодним чином не були проявом позерства, а навпаки – відображали глибину музичного мислення та внутрішню зосередженість. «Його манера диригування швидше була результатом його внутрішньої гармонії, а витонченість жестів була відображенням його врівноваженого характеру. Нікіш досяг вершин майстерності в межах ряду небагатьох рухів, обмежених верхньою частиною тіла і руками, а також масштабом виразності жестів, яким його музиканти повністю підкорялися, а також його сугестивній (гіпнотичній) силі очей. Різні учасники Гевандхауса запевняли, що під чарами його погляду в певні моменти було просто фізично неможливо грати інакше, ніж передбачала концепція Нікіша».

Оркестранти називали його «Чарівником» і грали мов зачаровані його паличкою. Публіка спостерігала за ним у подиві, очі жінок слідували за гордими помахами його довгого диригентського жезла.

У Нікіша з самого початку була повна згода між його намірами та засобами передачі; основний принцип його керівництва був ясний із самого початку. У широкому плавному помаху палички він вкладав весь нотний зміст руху смичка. Складалося враження, що «Нікіш малює мелодії», що вважалося витонченою розкішшю, вишуканим жестом, тоді як Нікіш просто застосовував абсолютно об'єктивний, практичний метод управління: прямий вплив на гравців у плані технічного поводження з їхніми інструментами (іншими словами, повна протилежність кокетству чи туманному захопленню).

Вступ інструментів відбувався через внутрішній настрій музикантів, при цьому особлива увага приділялася підходу до інтонації як якості звуку. Чи це співак, духова група, скрипалі чи ударна група... «Наказ Нікіша» – це швидше натхненне прохання, прихована прелюдія до того, що передує реальному звуку, як його виразне переддихання.

Вражаючі результати, яких домагався Нікіш як запрошений диригент, багато в чому ґрунтувалися на його надзвичайно гнучкій адаптації до різних

обставин. Ґрунтуючись перш за все на відповідному виконавському апараті, на звуку, який відразу ж резонував з ним, і лише потім на роботі, він мимоволі зміщав фокус свого задуму туди, де природа його апарату, що вражала, найкраще могла допомогти.

Навіть у відносинах зі своїми музикантами відчувається його влада, його здатність підкорювати. Кожен рух його м'якої руки – один погляд його розумних очей – і сімдесят музикантів підкоряються його волі. Диригентська паличка стає зайвою: ритм відчувається, а не відбивається. Необхідні паузи здійснюються без стуку, лише підняттям руки. У ту ж мить запановує така глибока тиша, що навіть найтонший шепіт диригента чують найвіддаленіші члени оркестру...

Зіграна під його управлінням Четверта симфонія Чайковського змусила лондонську публіку вистрибувати на сидіння Квінз-холу, «...тупаючи ногами і волаючи до хрипоті; багато крісел виявилися поламаними...»¹.

Суперечливі відгуки про виконання Артуром Нікішем П'ятої симфонії Бетховена і досі викликають бурю емоцій у музикантів та критиків усього світу. «Виконання П'ятої симфонії Бетховена – цього великого творіння Бетховена, – як і все велике, народилося з болю. З того глибокого страждання, що лежить над усім людством і зникне лише тоді, коли людство перестане існувати. Як колись писав сам Бетховен: «Ми, смертні з безсмертним духом, народжені лише для страждань; і можна сказати: найкращі отримують радість через страждання».

У 1913 році він вперше записує на грамплатівку цілу симфонію – 5-ю Бетховена. Про нього пишуть газети та журнали, художники малюють його портрети, один із яких належить Леоніду Пастернаку...

10 січня 1922 року Нікіш диригує концертом, організованим Робочим навчальним інститутом на Лейпцизькій партійній конференції Незалежної соціал – демократичної партії Німеччини в Гевандхаусі.

Він глибоко зворушений під час цих виступів. Виконуючи програму, Нікіш не стримує емоції та, за свідченням оркестрантів, по його щоках котяться сльози.

¹Lebrecht, Norman – «The Maestro Myth: Great Conductors in Pursuit of Power», 2001, Citadel Press, Kensington Pub. Corp.; p.32

Це був останній виступ «Великого Чарівника», володаря «чарівної палички», ім'я якого – Артур Нікіш. Наступного дня жорсткий грип змусить його лягти у ліжку, і пневмонія, що з'явиться внаслідок цього, назавжди заплющить очі маестро.

Могутнє крещендо цього унікального, багатогохудожнього життя ніби раптом загасне. Згасне в тихому акорді неземної ніжності та стриманої меланхолії.

Список використаних джерел

1. Лошков Ю. Німецька романтична диригентська школа (друга половина XIX ст.). Культура України : зб. наук. пр. – Х. : ХДАК, 2012. – Вип. 36. – С. 267–276.
2. Плужніков В. М. Професія диригента та шляхи її формування в західноєвропейській театральній-концертній практиці XIX століття: автореф. дис. канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Харків, 2006. 196 с.
3. Chevalley Heinrich «Arthur Nikisch: Leben und Wirken», Berlin, Bote & G. Bock, 1922, 220 p.
4. Dette Arthur «Nikisch», Lothar Joachim Leipzig 1922, 143 p.
5. Galkin Elliott W. «A History of Orchestral Conducting in Theory and Practice», Pendragon Press 1988, 893 p.
6. Lebrecht Norman «The Maestro Myth: Great Conductors in Pursuit of Power», Simon & Schuster, 1992. p. 393
7. Pfohl, Ferdinand «Arthur Nikisch als Mensch und Künstler...», Leipzig : H. Seemann Nachfolger, 1900, 54 p.

From Leipzig to London: Arthur Nikish and the Transformation of Conducting

Abstract. *The creative figure of Artur Nikiš - an outstanding conductor of the German romantic school, his multifaceted concert activity, administrative achievements and pedagogical practice are analyzed and researched. The geography of performances and cooperation with the leading orchestras of Europe and the USA are revealed, the features of the artist's interpretive manner and communicative talent, which ensured him the recognition of contemporaries and subsequent generations of conductors are determined. Nikish's contribution to the formation of the modern conducting school and the development of world musical culture is emphasized.*

Keywords: *Arthur Nikiš, conducting school, German Romanticism, interpretation, concert activity, pedagogy, world musical culture.*